

❁ Боқий сатрлар ❁

Жалолиддин Румий

УЧМОҚҚА ҚАНОТ ЙЎҚ ВАЛЕ
УЧГАЙМАН

Ривоятлар ва рубойлар

Форсийдан ЖАМОЛ КАМОЛ таржимаси

Сунгеуз муаллифи ТОҶИР ҚАҲҲОР

ТОШКЕНТ

Ғафур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти

Румий, Жалолиддин.

Учмоққа қанот йўқ вале учгайман: Ривоятлар ва рубойлар / Форсийдан Жамол Камол таржимаси; Сўнг сўз муаллифи Тоҳир Қаҳҳор.— Т.: Гафур Ғулом номидаги адабиёт ва санъат нашриёти, 1994.— 48 б.

Мавлоно Жалолиддин Румий мутафаккир ва шоир сифатида бутун дунёга танилган улуғ зотларимиздан. Ҳазратнинг «Маснавий» китоби форс тилидаги Қуръон дея улуғланади, чунки олти жилдан иборат бу асарга қутлуғ оятлар маъноси сингдирилган. Румийнинг ўзбек тилида илк бор чиқаётган бу тўпламига «Маснавий» дан Ўзбекистон халқ шоири Жамол Камол таржима қилган ривоятлар, шунингдек, Мавлононинг теран маъноли, жозибали рубойлари жамланди.

И (Туркия)

4702620102—10
М352(04)—94 қўшимча план, 94.

© Гафур Ғулом номидаги
Адабиёт ва санъат нашриёти,
1994 й.

© Жамол Камол, 1994 й. (тарж.)

ISBN 5-635-01350-3

РИВОЯТЛАР

НАЙ ТАРОНАСИ

Тингла, най андоқ ҳикоятлар қилур,
Айрилиқлардан шикоятлар қилур.

Мен қамиш эрдим, кесиб келтирдилар,
Санчилур, деб таънага ўлдирдилар.

Пора-пора қилди кўксини фироқ,
Баски, сўйлай эмди дарду иштиёқ...

Ким йироқ тушса, йўқотса аслини,
Боз истар, боз қўмсар васлини.

Давралар кўрдим неча нолон бўлиб,
Жуфти бадҳолону хушҳолон бўлиб.

Ҳар кишики бўлди бир дам ёр менга,
Билмади не сирру не асрор менга.

Сиррим эрмас нола-оҳимдин йироқ,
Гарчи нур эрмиш нигоҳимдин йироқ.

Тан-ла жон, жон бирла тан мастур эмас,
Кимса борму, жон анга дастур эмас.

Ўт эрур най поласи, у ел эмас,
Кимки кирмас ўтга, борсин, эл эмас.

Найни ёндирган ўшал ишқ оташи,
Майни ёндирган ўшал ишқ оташи.

Най саси ёрдин дарак эрмиш, не бок,
Пардаси пардамни этмиш чок-чок...

Най каби бир заҳру тарёк қайда бор?
Най каби дамсозу муштоқ қайда бор?

Най неча йўлларни пурхун айлағай,
Не эмин савдои Мажнун — суйлағай...

Бир ажиб хушдирки, билсанг, хуш эрур,
Қимки маҳрамдир анга, беҳуш эрур...

Қунларим тун қаърига жо бўлдилар,
Ўртанишлар менга ҳамроҳ бўлдилар.

Ўтдилар кунларки, майли, бок йўқ,
Сеи омон бўл, чунки сендек пок йўқ.

Қим балиқ эрмас, у қонди сувга, чун
Қимга кун йўқ, кунларни йилдек узун.

Пухтанинг ҳолни ҳеч билгайму хом,
Сўзини қисқартмоқ керакдир, вассалом.

Бандни ечгил, бўлгил озод, эй ўғил,
Гарчи бандинг сийму зардир, қўймағил.

Кўзага жо бўлғуси денгиз, бале,
Бир кунинг ул кўзага сиғмас вале.

Қимки очкўз, кўзда нур бўлмағай,
Тўлмагунча то садаф, дур бўлмағай.

Ҳар кишиким, кўкси ишқдин чок эрур,
Ҳар не иллат бўлса, андин пок эрур.

Эй омон бўл, ишқ, ажиб савдойимиз,
Эй табиби ҳозирки донойимиз...

Ҳар давойи зоҳиру ботин ўзинг,
Бизга Жолинус ва Афлотун ўзинг.

Ишқ ила ер толиби афлок эмиш,
Рақс этиб тоғлар, кўринг, чолок эмиш.

Ишқ ила ошиқ тирикдир, борму шак,
Маст эмиш андин Мусо минган эшак.

Лаб очиб, сочдим кўнгил асрорини,
Най каби тўқдим юракда борини.

Кимки бўлмиш ҳамзабондин бенаво,
Безабондир гарчи унда юз наво...

Чунки гул кетса, гулистон қолмагай,
Сўнгра булбул бирла дoston қолмагай.

Жумла маъшуқ эрмиш, ошиқ пардалик,
Зинда — маъшуқ эрмишу ошиқ — ўлик.

Ишқ сари андин на бир парво эмиш,
Балки бир қушдек у бепарво эмиш.

Ҳуш нечук бўлгай, қарорим бўлмаса,
Қўллагувчи нури ёрим булмаса.

Ишқ сўзи истарки, парвоз этса, бас,
Лек кўнгил кўзгуси бунга шай эмас.

Ойинанг бордир, нечун ғаммоз йўқ?
Анда занг бўлса, руҳи мумтоз йўқ.

Тинглангиз, дўстлар, мен айтай дoston,
Токи этгаймиз ҳақиқатни аён...

ПОДШО ВА ҚАНИЗАК ҲАҚИДА РИВОЯТ

Бор эди бир шоҳ кўп йиллар бурун,
Ҳукмида шу мулки дунё, мулки дун.

Бир куни у от миниб, бўлди савор,
Кўнгил очмоқ истади айлаб шикор.

Бир қанизак кўрди, йўл устида шоҳ,
Унга ошиқ булди, дилдан чекди оҳ...

Кўксинда бир қуш каби талпинди жон,
Мол бериб, олди қанизини шу замон.

Шоҳ суюнди, унга қисмат ёр бўлиб,
Қиз йиқилди ногаҳон бемор бўлиб.

Эшаги бор эрса, тўқим йўқ эди,
Топди тўқим, эшагини бўри еди...

Кўза бор эрканда сув йўқ эрди, бас,
Сув топилди, кўзага етди шикаст.

Шоҳ табибларни йиғиб, сўз қотди тез:
Илқингизда бирмас, икки жонимиз...

Менга жон ўрнида танҳо жон ўша,
Дардманддирман, фақат дармон ўша.

Ким агар этса давоини жонимиз,
Унгадир ганжу дуру маржонимиз...

Дедилар ҳозиқ ҳақимлар ҳам шу тоб:
Чораи тадбирни кўргаймиз шитоб...

Ҳар биримиз бир Масиҳомиз магар,
Икки олам ичра танҳомиз магар.

Иншооллоҳки, мурод ҳосил бўлур,
Хастага соғлиқ яна восил бўлур.

Лек неча саъй этдилар айлаб даво,
Бўлди рапж афзуну ҳожат нораво.

Устихон бўлди канизак сарғайиб,
Шоҳ анга уртанди кўз ёшлар қуйиб...

Шоҳ чун кўрди — ҳакимлар нотавон,
Турди, масжидга югурди шу замон.

Бордию меҳробга қўйди бошини,
Саждагоҳга тўкди кўзин ёшини.

Кетди ҳушдин, бир нафас топди фано,
Сўнг ҳушига келдию айтди сано:

Эй, ўзингсан сарвари мулки жаҳон,
Сенга маълум ҳар не пайдову ниҳон.

Эй, ҳамиша қўллагувчи қўлимиз,
Сен нажот бер, биз йўқотдик йўлимиз.

Сийратинг равшан вале арзим сенга,
Сувратингни бир нафас кўрсат менга.

Шунчалар оҳ урди, андоқ чекди роз,
Марҳамат баҳрига тўлқин тушди боз...

Йиғлар эркан, уйқуси этди хуруж,
Уйқусида мўйсафидга келди дуч.

Мўйсафид дедикки, шоҳ, ҳожат раво,
Мушкулингга эмди топгайсен даво.

Эртага келгай ҳакими ҳозиқинг,
Ҳозиқинг, яъни амину содиқинг.

Чорасида сеҳри мутлақдир, ишон,
Руҳида ул қудрати ҳақдир, ишон...

Келди ул ваъда этилган кун, мана,
Офтоб шарқдин таратди нур яна.

Гўл қараб подшо турарди интизор,
Сирли ул сиймонни бир кўрмоққа зор.

Кўрди ул ногоҳ, келарди бир киши,
Чеҳрасида нури офтоб тобиши...

Ул келар эрди мисоли бир ҳилол,
Борлигу йўқлик анниг олдида лол.

Ул хаёлдир, сен уни кўрган замон,
Шу жаҳонни бир хаёл бил бегумон.

Бир хаёлким, анда сеҳри авлиё,
Акс этар ул нури бўстони худо...

Тушда шоҳ кўрган эди гирён бўлиб,
Келмиш эрди эмди ул меҳмон бўлиб...

Ул ғариб меҳмонга пешвоз чиқди шоҳ,
Бағрига босди, деди:— Эй, марҳабо!..

Ул эмасдир маъшуқам, сенсан фақат,
Иш чиқар ишдан жаҳонда беадад.

Эй, магар сен Мустафосен, мен — Умар,
Хизматингга эмди боғлармен камар...

Раббанодин барча истармиз адаб,
Беадаб кўрмас жаҳонда лутфи Раб.

Келмас андин ёлғиз ўзига ёмон,
Беадаб ургай жаҳонга ўт ҳамон.

Қимки дўстнга ёмонлик истаса,
Шум қароқчи, пасткашу номард ўша.

Нурга тўлгай, боқ, адаб бирлан фалак,
Шок, мусаффордир адаб бирлан малак...

Сўнг табибнинг қўлидин **шоҳ** ушлади,
Кўргизиб иззат, ҳарамга бошлади.

Сўйлади бир-бир кўнгил асрорини,
Сўнгра кўрсатди ўшал беморини.

Хастага меҳру мурувват кўрсатиб,
Ҳар не лозим, кўрди, текширди табиб.

Деди: ҳар не дору дармон боб-боб,
Фойда бермай, танни этмишдир хароб.

Аввало билмоқ керак кўнгил сирин:
Астаъиз-уллаҳа миммо яфтурун...

Хастага кўз солди, сирни англади,
Лек яширди, шоҳга бир сўз демади.

Бойси сафро эмасди бус-бутун,
Билса бўлгай: не ўтиндан — не тутун...

Кўрдик, бу тан аро зор эрди дил,
Тан саломат, лек гирифтор эрди дил.

Келди ошиқлик кўнгилнинг зоридек,
Йўқ беморлик кўнгил беморидек...

Ўзгадир бу хасталик олам аро,
Ишқ — устурлоби асрори худо...

Қапча этмай ишққа мен шарҳу баён,
Ишқ дерман, ишқ, хижилдирман ҳамон.

Офтоб эрмиш далили офтоб,
Гар далилинг бўлса, кел, айтгил шу тоб.

Тилга келган, вожиб ўлган номидир,
Рамзи ҳол айлаш — анинг инъомидир.

Шамсдин соя нишона кўрсатур,
Шамс нур жону жаҳона кўрсатур...

Фитна, хунрезликни орзу этмагил,
Шамс Табризийни, қўй, эслатмагил.

Иштиқо билмас бу савдо, ортга қайт,
Ул ҳикоят охири не булди, айт...

Деди:— Эй, султон, бўшатгил хонани,
Ҳам йироқ тут ошно, бегонани.

Қолмасин бир кимса то даҳлизда ҳам,
Хастадин бир нарсани сўргум бу дам.

Хона холи қолди дар-девор ила,
Ул табиб қолди фақат бемор ила.

Тилга келтирди табиб сўз болини,
Сўрди қизнинг ҳолини, аҳволини.

Шаҳрини сўрди ва айтди: Эй малак,
Ҳар шаҳар аҳлига бир даво керак.

Аҳли шаҳр ичра ажиб, аълоси ким?
Ул қариндошингму?— деб сўрди ҳаким.

Томирига қўл босиб, сўрди нуқул —
Шум фалакдин не жафолар чекди ул?

Не шаҳарлар кўрди, кўрди не макон,
Айтди бир-бир қиз мисоли дoston...

Сўнгра қайга борди, қайга етмади —
Сўйлади, лек томири қилт этмади.

Ул канизак томири уйғонди сал,
Сўз Самарқанд устига етган маҳал;

Томири тарк этди ўз оромини,
Тилга олган чоғда заргар номини.

•Сўрди қиздан:— Қай маҳалла, қай гузар?
•Сариншул, деди у, кўйи Ғотфар...

Ул табиб дедики, билдим, чекма ғам,
Мен сенинг дардингга дармон айларам...

Борди, султонга баён этди тамом
Барча гапни — не хулоса, не калом...

Шоҳ чопар йўллаб Самарқанд сорига,
Чорлади заргарни ўз дарборига.

Келди заргар, унга таъзим этди шоҳ,
Сийму зарни унга таслим этди шоҳ.

Шунда ҳозиқ айтди:— Шоҳим, сийлагил,
Ул канизни доғи инъом айлагил.

Шоҳ инъом этди ул гулёрни,
Интизор ёрига қўшди ёрни.

Олти ой ўтди ародин хуш ком,
Қиз соғайди, бас, сиҳат топди тамом.

Шунда пайт пойлаб ўшал ҳозиқ ҳаким
Тутди заргарга ажалнинг шарбатин.

Гарчи қиз сарғайди бу андуҳ билан,
Аста-аста тақдирига берди тан...

БАҚҚОЛ ВА УНИНГ ТҮТИСИ ҲАҚИДА ҲИКОЯТ

Бор эди баққол, унинг бир тўтиси,
Сабзараиғ ҳам сўзга моҳир тўтиси.

Ул дўкон ичра нигоҳбони дўкон,
Сўз қотарди савдогарларга равон.

Сўз қотаркан, ўйлаким, потиқ эди,
Тутилар ичра ажиб ҳозик эди.

Боқмайин учганда сўлу соғини,
Тўкди бир кун ағдариб гул ёғини.

Қайтди шунда уйга кетган хўжаси,
Хўжаваш ўлтирди бир дам хўжаси.

Кўрди: ёғ эрднo ёғ — ҳар ён тугал,
Урди тўти бошига, ул бўлди кал.

Неча кунлар сўзламоқни қилди бас,
Хўжаси чекди надоматлиғ нафас.

Дер эди соқол юлиб: эвоҳ, дариг,
Неъматимни мен увол этдим аниқ.

Хушзабоним бошига ургунча то
Қўлларим синсайди — ўлмасми раво?

Ёрдами теккайму деб бул ишга
Ҳадялар берди неча дарвишга.

Утди уч кун, ул яна ҳайрону зор,
Ўлтирар эрди дўконда интизор.

Турфа-турфа нарсаларни кўрсатиб,
Аврар эрди қушни, сўз қотгайму деб.

Ўтди бир дарвешки, у жавлаққа хос,
Бошида йўқ эрди бир тук, худди тос.

Тилга кирди қуш уни кўрган замон,
Ул боқиб дарвешга деди: эй фалон.

Не гуноҳ қилдингки, бошинг бўлди кал,
Ёки сен ҳам ёғни тўккансан магар?

Эшитиб кулди халойиқ, эй на хуш,
Жавлақинни ўзига ўхшатди қуш...

Ўзни сен покларга ҳеч ўхшатмагил,
Гарчи ўхшашдир ёзувда «шер»у «шир».

Жумла олам шул сабаб гумроҳ эрур,
Оз киши ҳақ аҳлидин огоҳ эрур.

Баъзилар тахминлар ўзини анбиё,
Баъзилар ўйлар ўзини авлиё.

Дер: улар эрса башар, биз ҳам башар,
Биз-да нон ермиз, улар нон есалар...

Воҳ, улар кўрдирки, билмас ҳеч қачон
Ўртада бордир тафовут ончунон...

Ари ҳам ҳар хилки боқсанг, ҳар маҳал,
Бири заҳр йиғса, бири тўплар асал.

Икки оҳу бир гиёҳ ер, сарҳисоб:
Биридин — тезак, биридин — мушки ноб.

Ул еса, келгай ҳама бухлу ҳасад,
Бул еса, келгай ҳама ишқи аҳад.

Ҳисси дунё — шу жаҳонга нарвон,
Ҳисси диний — осмонга нарвон...

Ул бирнга дору дармондир табиб,
Бул бирнга дору дармондир ҳабиб...

ХАЛИФА ВА ЛАЙЛИ ҲАҚИДА РИВОЯТ

Лайлини кўрди Халифа, деди: — Ҳой,
Сенмисан Мажнунни ёндирган чирой?

Лек чиройинг ўзгадми афзун эмас...
Қиз деди:— Бас, чунки сен Мажнун эмас!..

Қимки бўйла уйқуда бедор эмиш,
Уйқусидин бўйла бедорлиғ на хуш...

Ҳақ бедор этмагунча жонимиз,
Бўйла бедорлиғ эрур посбонимиз.

Жонни қийноқларга солмасму хаёл,
Ҳар куни андин неча заҳму завол.

Қуш учар кўкларда — ел ҳамсояси,
Кўкдамас, ерларда учгай сояси.

Ҳансираб сайёди аблаҳ, боқ, бу дам
Қушнимас, қувлайди соя ортидан.

Беҳабар у: қуш — моя қайдадир?
Боҳабар: аслида соя қайдадир?

Ўқ узар, ўқ сояга у басма-бас,
Унга ўқдони бўшалса, бўлди бас.

Ўқ туганди, сояга отди уни,
Сояни қувлаб, совурди умрини...

Бор, офтобингни топ, тутгил шитоб
Шамс Табризий этогини шу тоб.

Ғар аро йўлда қолар бўлсанг, анга —
Йўлни кўрсатгай Ҳусомиддин санга.

Гар жасад эрса ҳасад уйида, лек
Ул жасадни пок этар оллоҳи нек.

«Таҳҳаран байти» баёни пок эрур,
Ганжи нурдир, гарчи асли хок эрур.

Беҳасадга айласанг макри ҳасад,
Кўн қароликлар чекар кўнглингга сад.

Марди ҳақ бўл, бўл ҳасаддин беғубор,
Бизга ўхшаб сен уни тупроққа қор...

ҲУДҲУД ВА СУЛАЙМОН ҲАҚИДА РИВОЯТ

Шоҳ Сулаймон тўхтади чодир тикиб,
Жумла қушлар келди унга бош эгиб.

Ўзларига эшу маҳрам топдилар,
Ҳамзабону дўсту ҳамдам топдилар.

Жумла қушлар эмди чирқ-чирқ сайрамай,
Турдилар шоҳ олдида хизматга шай...

Ҳамзабонлик дилни дилга банд этар,
Ошно-бегонани пайванд этар.

Ҳинду турк, боқсанг гаҳи, парвонадек,
Икки турк, кўрсанг гаҳи, бегонадек.

Ҳамзабонлик яхшидир беҳад, бироқ,
Ҳамдил ўлсанг, боз андин яхшироқ.

Ўртада ул путқи бийрон не керак,
Таржима қилмоққа қодирдир юрак...

Барча қушлар барча кору борини,
Ҳар ҳунар, ҳар санъату асрорини

Шоҳ Сулаймонга намойиш этдилар,
Айтдилар, ҳар неки хоҳиш этдилар...

Сўз гали Ҳудҳудга етди оқибат,
Санъатини сўйламоққа этди аҳд.

Деди:— Шоҳим, бир ҳунар бор, яхшидир,
Мухтасар айтсам, ҳунарлар нақшидир...

Шоҳ Сулаймон сўрди ундан:— Не ҳунар?
Ҳудҳуд айтди:— Ташласам кўкдин назар,

Мен кўрармен хоҳ баланд, **хоҳ** пастида,
Қайда сув эрса агар ер остида...

Қанча сув бор, менга худ равшан бўлур,
Ранги не, тупроқми ё тошдин келур...

Сен сафар чоғида лашкаргоҳни
Чўлда тиксанг, эсла мен огоҳни...

Шоҳ Сулаймон деди:— Эй, хушдир сўзинг,
Қақраган чўлларда ҳамроҳим ўзинг...

Шунда зоғ кўксида қўзғалди ҳасад,
У Сулаймонга деди:— Бу гап ғалат.

Ўз-ўзини шоҳга таърифлаб киши,
Ёлғон айтса, беадаблиқдир иши.

Кўз муяссар эрса бу худкомга,
Ерда тушмас эрди ҳаргиз домга...

Шунда шоҳ деди:— Бу гапда жон бор,
Илк қадаҳдин чиқди шундоқ бир ғубор...

Мастмисан, Ҳудҳуд, ки андоқ ўйладинг,
Лоф уриб, қаршимда ёлғон сўйладинг...

Ҳудҳуд айтди: — Сўзларим ҳақдир тугал,
Зоғ қавми менга душмандир азал.

Ҳақ — қазо ҳукмига зоғ мункир ўзи,
Гарчи юксак ақли бор, кофир ўзи.

Мен йироқдин домни кўргум бехато,
Гар кўзим кўр этмаса ҳукми қазо...

**АЗРОИЛДАН ҚОЧИБ ҚУТУЛМОҚЧИ БУЛГАН НОДОН
ҲАҚИДА РИВОЯТ**

Бир киши, савдо тушаркан бошига,
Ҳовлиқиб келди Сулаймон қошига.

Ранги қум ўчган, турарди қалтираб,
Ҳолини сўрди Сулаймон: «Хўш, не гап?»

«Эшигимга келди Азроил бугун,
Бир боқишда битди дармоним бутун...»

«Хўш, не истайсаи?»— Сулаймон сўрди бот,
Деди ул шўрлик: «Аё, соҳибнажот,

Елга амр этгил, у чирсин Ҳинд томон,
Балки жоним унда топгайдир омон...»

Боқ, фақирликдин ҳама қўрқар эмиш,
Лек бўлурлар ҳирсу мансабга емиш...

Шу ўлим ваҳми анга ўхшаб кетар,
Ҳирсу мансаб — мулки Ҳиндистон магар...

Елга амр этди Сулаймон шу замон,
Элти Ҳиндистонга шўрликни ҳамон...

Эртаси эркан Сулаймон аршида,
Кўрди, Азроил турарди қаршида.

Сўрди:— Лйтгил, ҳаққи раҳмону раҳим,
Бир мусулмонга печун солдинг ваҳим?

Мақсадинг не эрди, гирён айладинг?
Уйидин қувдинг ва сарсон айладинг?

Деди Азроил:— Печун бу иштибоҳ,
Эй, жаҳонда ҳеч заволсиз подшоҳ!

Умматингни мен сира кўрқитмадим,
Кўрқитиб, овора, сарсон этмадим...

Мен кўриб ногоҳ уни йўл устида,
Бир замон қолдим тараддуд остида.

Чунки **Ҳақ** айтмишди: бир кун умри бор
Сенга Ҳиндистонда жон этгай нисор...

Уйладим: олисда жон бергай, ажаб,
Юз қаноти бўлса ҳам мушкул бу гап...

Бўйладир ушбу жаҳонда қилу қол,
Оч кўзингни, боқ жаҳонга, ибрат ол.

Сен ўзингдан-ку қочолмассан, аниқ,
Бас, нетиб Ҳақдин қочарсан, эй рафиқ!

УЧ ПУЛОВЧИ ҲАҚИДА РИВОЯТ

...Бориншарди турк, араб, форсу юнон,
Шунда бир кимса — анису меҳрибон —

Хайр, деб бир танга савғо айлади,
Пўқки савғо, балки ғавғо айлади.

Форс деди: «Бозор тушайлик шул замон,
Ақчага ангур¹ олайлик, дўсти жон!»

«Қўй бу гапни,— деб уни кесди араб,—
Эйнаб² олсак ақчага, булгай ажаб!»

Турк деди: «Беҳуда бу гаплар бари,
Мевалар ичра узумдир сарвари!»

Шунда юнон ҳам арога солди сўз:
«Ҳай, харид этмоққа стафилъ³ дуруст!»

Бас, улар битта қарорга келдилар,
Лек тушунмай, баҳсу ғавғо қилдилар.

Барчада хоҳиш узум эрди фақат,
Барчаси бирдек, узум, дерди фақат.

Лек арога шум жаҳолат тушди, бас,
Тиш, қовурға лат еди, топди шикаст.

Гофилу ғафлат сўзидин можаро,
Бизники — бирлик билла сулҳу салоҳ...

^{1,2} Ангур, эйнаб — узум маъносини англатади.

³ Стафилъ — узум маъносини англатади.

ЭШАҚ ВА ДАРВЕШЛАР

...Тинглангиз панди-паёмимни менинг,
Огаҳ этгувчи каломимни менинг.

Қўр-қўрона кимки тақлид айлагай,
Ўзни ғам бирлан уятга шайлагай.

Бир тунаб ўтмоққа азми хонақо —
Бўлди бир кун бир йўловчи бенаво.

Эшагин элтиб оғилга бойлади,
Ем-хашак, сув берди, андак сийлади...

Хонақода ўлтирур эрди қатор,
Бир гуруҳ сўфий гадолар оч-наҳор.

Англай олдингму, аё сен, тўқ киши,
Не ўйинлар кўрсатур очлик иши?

Ул гуруҳ сакраб ҳамоно турдилар,
Бир қарор айлаб, оғилга юрдилар.

«Ул расули холиқу халлоқ, эгам,
Чорасиз қолсанг, ўлакса е, деган!»

Сотдилар эшакни, шай айлаб шу чоқ —
Май, таом бирла неча бир шамчироқ.

«Оҳ, бугун бир айш этармиз!» — деб чунон,
Ул гуруҳ солди кейин шовқин-сурон.

«Ғам-машаққат бўлди, фориг ётмадик,
Роса тўрт кун бўлди, бир туз тотмадик!

Тобакай бундоқ жасорат? Тобакай
Бизни маҳкуми маломат айлагай?

Биз магар одам эрмасми? Бизда ҳам
Бир ажаб айшу тараб бўлгай бу дам!»

Боракалло, ул базмга етдилар,
Соҳиби эшакни таклиф этдилар.

Сўрдилар дил ихтиёрини анинг,
Исмию юрти — диёрини анинг.

Кўргузиб лутфи карам, меҳри ниёз,
Ул — азиз меҳмон, булар — меҳмоннавоз.

Сийналар тўрва — таёгин қай бири,
Уқалаб-сийпар оёгин қай бири.

Қай бириси ўпди илкин шу нафас,
Ул эса оқди эриб, сўз қотди, бас:

«Базм этармиз, базмимиз андоқ бўлур,
Гар бугун айш этмасак, қандоқ бўлур!»

Еб-ичиб бўлгач, шароб нўш этдилар,
Сўнг кўнгилларни яна хуш этдилар.

Турдилар рақси самога саф-қатор,
Шифтга ўрлаб учди шунда чанг-ғубор.

Рақс тушиб, гоҳ ўзни ҳар ён урдилар,
Шифт ила деворга соқол сурдилар.

Боқ аларга ким, алар сўфий эмиш,
Ким аларни сўфийи софий демиш!

• * *

Оҳ, қачон мен бир ҳикоят айлагум,
Бир ҳикоят беривоят айлагум?

Куфри гафлат муҳрини бузгайму мен,
Чин ҳақиқат мадҳини тузгайму мен?

Бсқ, кўпик ўйнайди тўлқин устида,
Бетиним тўлқин яшайди остида.

Ҳар ривоятга ҳақиқат жо бўлур,
Гоҳи пинҳон эрса, гоҳ пайдо бўлур. .

Сизни банд этмиш ривоят охири,
Не билан битгай ҳикоят охири.

Кўча-кўйда болакайларни магар,
Қандолатчи бўйла авраб, жазб этар.

Тингла, мен сўйлай, не бўлди оқибат,
Қайда дон, қайда сомон — кўргил фақат.

• • •

Биттаси андак баландроқ ўлтириб,
Бир тарона бошлади, оҳлар уриб.

Уртанарди, оҳига йўқ эрди шак,
Хсниши: «Эшшак йўқолди! Вой, эшак!»

Шунда сўфийлар бари бошлаб чапак,
Бўлди жўр: «Эшшак йўқолди! Вой, эшак!»

Йўлчи ҳам жўр бўлди шунга бегумон,
Солди у: «Эшшак йўқолди!»— деб сурон.

Тонггача хўп айши роҳат сурдилар,
Сунг «Хайр!» деб ҳар томонга юрдилар.

Қолди йўлчи бенаво сал орқароқ,
Ҳорган эрди йўл босиб ғоят узоқ.

Йўлга тушмоқчи бўлиб сўнг турди ул,
Турдию оғил томонга юрди ул.

Лек эшак йўқ. «Ҳа-а, хизматкор, бали,
Уни элтмишдир магар сув бергали».

Келди хизматкор ва лекин, бу не ҳол?
Ҳовлиқиб: «Эшак қани?»— деб сўрди чол.

«Вой ажаб... Бу не бало ҳолинигдадир?
Эй жаноб, у балки соқолинигдадир!»

Шунда меҳмон ҳам тутақди: «Қўй нари
Сен ўша айёрлигингни, пуч бари!

Мен эшакни сенга топширдим! Сенга!
Берганимни қайтариб бергил менга!

Уз сўзида ул расули ҳақ эгам,
«Олганингни қайтариб бергил!»— деган.

Келмасанг инсофга, билгил бегумон,
Қозига судраб борарман шул замон!»

Шунда дер шўрлик мулозим, ул ҳақир:
«Эшагингни дўстларинг сотди ахир!

Мен уларнинг олдида ожиз эдим,
Ҳа, улар кўп, мен эса ёлғиз эдим.

Ким мушукка бовар этгай гўшти-ёғ?
Кимки бовар этса, аҳволи чатоқ!

Ҳа, уларга эшагингиз бўлди шай,
Юзта оч кўппакка бир мушукчадай!»

Сўфий айтди: «Майли, шундоқ бўлди гап,
Ул гуруҳ элтди эшакни тортқилаб.

Сен нечун менга ҳамоно етмадинг,
Кирдикорни менга маълум етмадинг?

Қутқарардим мен эшакни бир йўла,
Мнинг тадорик, чорап тадбир ила!»

«Келдим уч карра. Солардингиз ҳамон:
«Вой, эшак! Эшак йўқолди!»— деб сурон.

Ўйладимки, сизга иш маълум эрур,
Балки, бахш айлар ажаб шавқи сурур.

Бўйла қисмат балки бахш айлар зиё,
Безиз эрмас бу, ахир сиз — авлиё!»

Сўфий оҳ чекди: «Сўқир тақлид ила
Мен ҳалок этдим ўзимни бир йўла.

Ўзни ўлдирдим, алардек май ичиб,
Еб-ичиш деб, ору номусдан кечиб!..»

РУБОИЙЛАР

1

Ай дил, кўзнингни оч, жаҳон ўтгусидир,
Умринг бу жаҳонда ройгон ўтгусидир.
Тан манзилида маҳбусу ғофил қолма,
Манзил оша манзил карвон ўтгусидир...

2

Жоним берайин, ол уни, жондин кечма,
Дилдан кечайин, ол, у жаҳондин кечма.
Сен ўқсану мен эсам камонмен ҳануз,
Эй ўқ, сабр айла, камондин кечма...

3

Кўнглим дуди бир нишони савдо, эй дил,
Ҳар лаҳза у дуд кўнгилда пайдо, эй дил.
Қонлар неча мавж урар менинг бағримда,
Тошгайму эди бўлмаса дарё, эй дил...

4

Кўнглимни санамга мубтало истармен,
Жонимга неча тири бало истармен.
Кўйингда агар кечмаса умрим, санамо,
Қонлар ютадирману қазо истармен...

5

Дедимки кўзим, дедики, Жайҳун этгум,
Дедим: юрагим, дедики, пурхун этгум.
Дедимки, танам, дедики, уч кундан сўнг
Расво қилибон, бадарға, сургун этгум...

6

Соқий қуядир бодаи ҳумро, на қилай?
Гар бўса талаб айласа жоно, на қилай?

Иқболи висол ҳозир экан, кутмасмен,
Кутмоққа яна бўлмаса маъно, на қилай?

7

Майлинг, малагим, хўблик эса, хўбинг ўзим,
Жанг қилсанг агар, қўлингдаги чўбинг ўзим.
Ўлдирсанг агар ранж ила, Айюбинг ўзим,
Эй Юсуфи рўзгор, Яъқубинг ўзим...

8

Сенданми чу безор бўлайин? Йўқ, йўқ, йўқ!
Бир бошқасига ёр бўлайин? Йўқ, йўқ, йўқ!
То боғи висолингда фақат гул кўрдим,
Гулдин кечибон, хор бўлайин? Йўқ, йўқ, йўқ!

9

Кўнглим ҳавасинг билла рубобдир, рубоб,
Ҳар пораси ўртаниб каобдир, каоб.
Дилдорки дардимга боқиб хомушдир,
Хомушлиги менга минг жавобдир, жавоб...

10

Мажнуни паришонинг ўзим, илким тут,
Саргаштаву ҳайронинг ўзим, илким тут.
Ҳар ҳоли харобда бир мададкор бўлгай,
Ўл бесару самонинг ўзим, илким тут...

11

Эй сарви равон, ҳеч хазонлиқ кўрма,
Эй чашми жаҳон, ҳеч ёмонлиқ кўрма.
Эй жон, ки жон дер сени осмону замин,
Роҳат бори кўргилки, зиёнлиқ кўрма...

12

Эй бонги рубоб, кўйингда тобим бордир,
Бағримда менинг-да бир рубобим бордир.

Четлаб ўтаверма, кир, азиз меҳмон бўл,
Меҳмонни кутишга бир харобим бордир...

13

Эй бош, сабаб сенда, сабаб сенда, сабаб,
Эй тан, ажаб сенда, ажаб сенда, ажаб.
Эй дил, талаб сенда, талаб сенда, талаб,
Эй жон, тараб сенда, тараб сенда, тараб...

14

Юзингга боқиб юзлари гулшан эрдим,
Кўзингга боқиб кўзлари равшан эрдим.
Дедимки, йироқ тутай ёмон кўзлардин,
Ёнингга ёмон кўзли магар ман эрдим?..

15

Эй жону жаҳон, жону жаҳоним қайда?
Эй ой, замину осмоним қайда?
Сен майни қўлимгамас, лабимга тутқил,
Мастлик билла билмасам: даҳоним қайда?

16

Жонон келадир чаманда танҳо-танҳо,
Наргис кўзи пурхумору раъно-раъно.
Тўсдим йўлини, дедимки, бир бўса олай,
Фарёд солиб, ҳайдади: яғмо-яғмо!..

17

Ҳар лаҳза ғаминг чекиб, ғаминг олгаймен,
Ҳар лаҳза ғаминг билла яна қолгаймен,
Ҳарчандки ғаминг чекиб-чекиб жон бердим,
Ғам улки, ғаминг чекиб-чекиб, толгаймен...

18

Лаълинг, санамим, ҳамиша хандон бўлгай,
Ошнқ сен ила хурраму шодон бўлгай.

28

Ҳар кимса сени кўрсаю гар бўлмаса шод,
Бахт юзини курмагай у, сарсон бўлгай.

19

Жонимки, ҳариф эрди, бегона эмиш,
Ақлимки, табиб эрди, девона эмиш.
Вайронага шоҳлар беришар ганж, ажаб,
Вайрона дилим ганж ила вайрона эмиш...

20

Мен ўлсам агар, бошимда гирён бўлманг,
Жононима топширингу нолои бўлманг.
Жонсиз у лабимга лаб қўйиб жононим,
Жон менга ато айласа, ҳайрон бўлманг...

21

Эй муниси рўзгор, нечуксан менсиз?
Эй ҳамдаму ғамгузор, нечуксан менсиз?
Мен бори хазонману харобман сенсиз,
Эй юзлари гулбаҳор, нечуксан менсиз?

22

Хуршеди камарбаста фидойинг бўлсин,
Ул ой, жигархаста фидойинг бўлсин.
Ул сарву гули раста фидойинг бўлсин,
Бу жон сенга пайваста, фидойинг бўлсин...

23

Мен зарраву хуршедлиқ ойим сенсан,
Бемор ғамингману давойим сенсан.
Учмоққа қанот йўқ вале учгаймен,
Сомон бўлибман, қаҳрабойим сенсан...

24

Дедим, санамо, магарки жононим ўзинг,
Жонимпи нисор этай сенга, жоним ўзинг.

29

Муртад бўлайин, агарда тушсам айру,
Эй жону жаҳон, куфр ила иймоним ўзинг...

25

Хушдирки бугун жисминг аро жон бўлса,
Қаршингда дағи бир руҳи жонон бўлса.
Булбул каби дилда доғи ҳижрон бўлса,
Маскан сенга эрта-кеч гулистон бўлса.

26

Дерлар: ҳама ишқ ҳавойи номдир, ёлғон,
Дерлар яна: ишқ умиди хомдир, ёлғон.
Бахт юлдузи кўкдамас, шу жонимда яшар,
Дерларки, баландлик неча томдир, ёлғон...

27

Гар бўлса умр, боз бергайдн худо,
Гар умри фано бўлмаса, пақд умри бақо.
Ишқ оби ҳаёт эрур, унинг мавжига кир,
Ҳар қатраси бир ҳаёт эмиш, сенга фидо...

28

Дунёки Исо билан экан молмомол,
Сифмас анга ҳеч қачон матои Дажжол.
Шўроба — тахир сув дегани кимга керак,
Кўп эрса жаҳон ичра агар оби зилол?

29

Эй ой, чиқиб келдингу тобон бўлдинг,
Сўнг сайри фалак этиб, хиромон бўлдинг.
Билдингми кейин, жонга баробар бўлибон,
Ногоҳ ботиб кетдингу пинҳон бўлдинг...

30

Эй, сенки яшарсен, шоду хуррам бўлгил,
Ҳар ерда яна азизу маҳрам бўлгил.

30

Умрнигини ҳалолу пок кечир, плм ўрган,
То эсби башар, зийнати Одам бўлгил...

31

Умр ўтдию кўрмадим вале гулзоринг,
Ул наргиси пурхуморингу хумморинг.
Халқдан чу вафо каби магар пинҳонсен,
Кўп бўлди-ку кўрмадим пари рухсоринг.

32

Ишқ бўлди, кўринг, ҳамиша дамсоз менга,
Дунё ишидан этмади оғоз менга.
Жоним берадир ичимдан овоз менга,
Оч менга эшикни, деб қилур роз менга.

33

Кун ўтдию кун келди, харобман, хароб,
Қўй ҳар неки андишани, ол қўлга рубоб.
Юз қатла намоз дурур, юз қатла сужуд —
Гар дўст жамоли сенга эрса меҳроб.

34

Мен ошиқи ишқману мусулмон бошқа,
Мен заиф чумолимен, Сулаймон бошқа.
Мендан аламу оҳу жигарпора сўра,
Бозорчаи қасабфурушон бошқа...

35

Сўрдимки, қаердадир, нигоро, хонанг?
Дедики, дўлингдир ул — ўшал вайронанг.
Вайронага мен, қуёш, нечук киргаймен?
Эй, маст, хароб бўлгай ул кошонанг!

36

Лайлимки наҳор бўлмаса, мен на қилай?
Бахтимки баҳор бўлмаса, мен на қилай?

31

Дедимки, ичай бодани сен бирла, санам,
Иқбол менга ёр булмаса, мен на қилай?

37

Келмиш менга бир ажаб шикорим, на қилай?
Бошимга тушибдир ул хуморим, на қилай?
Зоҳидман ўзим вале мени йўлда кўриб,
Гар бўса бсрар бўлса нигорим, на қилай?

38

Нафсим итини, дедимки мен, пир айлай,
Тавба ипидан бўйнига занжир айлай.
Ҳар ерда ҳаром кўриб вале ул кўппак
Занжирни узар бўлса, не тадбир айлай?

39

Жон борича бир бандаи маржонинг ўзим,
Ошуфтайн ул зулфи паришонинг ўзим.
Эй най, паво айлаки, афғонинг ўзим,
Эй чанг, жаранглагилки, меҳмонинг ўзим.

40

Гар балиқ эсанг, сузгали дарёинг ўзим,
Гар оҳу эсанг, кезгали саҳройинг ўзим.
Мен сенга асирману сен — менга нафас,
Сурнойингу сурнойингу сурнойинг ўзим...

41

Эй ой, агар самода порлоқ нурсен,
Ерим юзича равшан эмас, бенурсен.
Эй, наргис, агарчи тозаю маҳмурсен,
Ерим кўзича хумор эмас, маъзурсен.

42

Дедимки, кўйингда мен бугун девона,
Уйқумда кўрарманми сени, жонона?

32

Дедикн, гаширма, бас! Бу не афсона?
Девонаю уйқу! Яша, эй фарзона!..

43

Ой кетди баландлаб, биз эса паст бўлдик,
Ёр ҳушига келди, биз эса маст бўлдик.
Эй жону жаҳон, сўнгра нелар бўлганини
Сен сўйлама, чун ҳар неки бўлмас, бўлдик...

44

Бошимни ҳамиша остонингга қўяй,
Кўнглимни сочингга — ўйнагонингга қўяй.
Жон оғзима келди, ҳой, ўзинг лаб тутгил,
Жонимни қулай қилиб даҳонингга қўяй...

45

Ишқ нашъаси бу кеча мудомдир, мудом,
Жому майи лаъл бизга давомдир, давом.
Оху ғаму андиша — ҳалолдир, ҳалол,
Қўй, уйқунни уйлама — ҳаромдир, ҳаром...

46

Ишқ — авжи камол эмиш, санам — авжи жамол,
Кўнгил тўла сўзу суз, тил айтгани лол.
Вой, менга ёронлар, бу не ҳолдир, бу не ҳол?
Мен ташнаю олдимдан оқар оби зилол...

47

Васлингни тилаб хастаю зормен куну тун,
Ишқинг майи бирла беқарормен куну тун.
Мастларга хумор аслида бир кун бўлгай,
Мен мастни кўрингизки, хумормен куну тун...

48

Дил кетдию айтди: «Ёр савдоси узун»,
Тун келдию айтди: «Зулфи раъноси узун».

Сарв келдию айтди: «Қадди болоси узун»,
Ҳой, умри узун, десанг-чи, дунёси узун!..

49

Дил дардини ошқору пинҳон айтар,
Зулф эрса, ҳадисни анбарафшон айтар.
Ул — ошуфтаю бул эса — паришон, маълум,
Ошуфтаки сўз айтса, паришон айтар...

50

Лутфинг била тош пораси жонона бўлур,
Нутқинг, санамим, агарда мастона бўлур.
Ногоҳ ики зулфингни кўрар бўлса, ишон,
Луқмони Ҳаким ошиғи девона бўлур...

51

Зинҳор, дило, яқин йўлатма ғамни,
Сухбатга муяссар этма номаҳрамни.
Нон бирла кўкатга-ку қаноат қилдинг,
Кўкатга алишма энди шу оламни.

52

Эй, лола, юзимга термулиб, ранг ўрган,
Эй, Зухра, дилим талошидди жанг ўрган.
Ул лаҳзаки янграр эса оҳанги висол,
Эй, бахти абад, келгилу оҳанг ўрган...

53

Эй дўсти азизларим, жудолни этманг,
Кўп ҳою ҳавас бирла хатолик этманг.
Бир жумлада сўзлар каби мардона турнинг,
Амр ўлди вафоки, бевафоллик этманг...

РУҲОНИЯТ ШОИРИ

Бугунги дунёда яшаётган инсонлар икки турли қарашга эга: бирлари оламни, одамни табиат ва тасодиф маҳсули деидилар; иккинчилари оламларни, жамики махлуқларни, жумладан инсонни буюк Тангри яратган деб биладилар. Эскидан башар яратган фан, санъат, шеърят бу икки йуналишда шаклланди. Масалан, адабиётда, жумладан, шеърда Оллоҳга эътиқодсизлар инсонни, унинг ҳаётини ёлғиз моддий, юзаки, кўзга куринувчи ҳодисалар орқалигина тасвирладилар. Оламларни, еру кўкларни, махлуқларни, энг шарафли махлуқ булган инсонни («Тарихи фаришта» китобида ёзиллишича, махлуқларнинг энг шарафлиси — инсон, энг тубани итдир) бу қадар мукаммалу мумтоз қилиб яратган бутун борлиқнинг эгаси — Тангрининг қудрати ва илоҳий санъатига ишонувчилар, одамни бадан ва руҳдан иборат деб билувчи, руҳнинг абадийлигига ишонувчилар эса, уз асарларида инсоннинг руҳий олами тасвирлашга интилдилар.

Ота-боболари асли хоразмлик бўлган Жалолиддин Румий ана шундай руҳоният шоирдир. Бунга унинг бутун асарлари далилдир. Унга туғилишидан, болаликданоқ руҳий қувват берилгани туғрисида манқабаларда, ривоятларда инсоилар бор. Алишер Навоий бобомизнинг ёзишларича, Мавлоно беш ёшда эканларидан бошлаб ғайби сувар, руҳоний ашқол, яъни малойиклар суфрасига, руҳоний ҳаётга кирганлар. Жалолиддин Муҳаммад олти ёшида, жума кунн уйларнинг томида ўз тенгдошлари билан ўйнаб юрар эди; қурдошлари томдан-томга сакраб завқланардилар, улардан бири унга, келинг, бирга томдан-томга сакраймиз, дейди. Бу ит ва мушукларнинг ишидир, дейди Жалолиддин Муҳаммад. Сўнгра дейдики: «Агар сизнинг жонингизда қуввате бўлса, осмон томига секрели.» ва шу ҳолатида томдан ҳавога кўтарилиб, кўздан гониб бўлади. Болалар изтиробдан қичқиришиб, йиғлаб қоладилар. Бир лаҳзадан сўнгра Жалолиддин Муҳаммад ўша томга тушади ва дейдики, мен сизларга у сўзларни айтиб турганимда яшил киеватлиғлар (яшил кийимли фаришталар — Т. Қ.) мени кўтариб осмонга элтдилар, ажойиб малакларни курсатдилар, сизларнинг йиги-фарёдигиз кукка чиққач, яна олиб тушиб қўйдилар. (А. Навоий, «Насойим-ул муҳаббат», 147—148-б. 15 жилдлик «Асарлар»нинг 15-жилди. Тошкент — 1968.)

Шоирнинг ҳаёт тарихига кўра, у ҳижрий 604 сананинг рабиул аввал ойининг олтинчи куннда (30.09.1207 мелодий) Балхда туғилган. Унинг отаси — Муҳаммад Баҳриддин Валад замониининг машҳур сўфиси, нотиқ ваъзхони булган. Муҳаммад Баҳриддин Валад султоқ-ул уламо аталган, мавқеи катта бўлган, унинг отаси Ҳусайн ал Хатибни эса, Алоиддин Муҳаммад Хоразмшоҳнинг қилини уланган. Демак, Жалолиддиннинг бобоси Ҳусайн Хатибий, бувиси эса хоразмшоҳлардан экан.

Хоразмшоҳлар тарихидан маълумки, 1017 йилда Газнали Маҳмуд Хоразмни ўз империясига қўшни олгач, унга ўзининг бош

ҳожиб (эшик оғаси) Олтинтошни «хоразмшоҳ» унвони билан бу давлатга ҳоким деб тайинлайди. 1043 да эса Хоразм салжуқийлар давлатига утади. Нонб Отсиз Хоразмшоҳ мустақил сиёсат юрита бошлагач, давлат тупроқларини кенгайтирган ва янги сулолага асос солган. Отсизнинг певараси Такаш Хоразмшоҳ даврида (1172—1200) Хоразм ерлари янада кенгайган: Эроннинг шарқий қисми ҳам бу улкан давлатга қараган. Такашнинг ўғли Муҳаммад Хоразмшоҳ замонида эса (1200—1220) Хоразм шарқдаги энг кучли давлатга айланди: унинг ерлари Ёйиқ (Урол) тоғларидан Форс кўрфазигача, Ҳиндикуш тоғларидан Фирот дарёсигача чўзилган катта империяни ташкил этган.

Жалолиддиннинг отаси, султон-ул уламо Муҳаммад Баҳонддин Валад худди ана шу хоразмшоҳларнинг давлати ва шавкатиининг чўққига чиққан даврида яшади, Жалолиддин ҳам шу йилларни кўрди. Султон-ул уламо ва Хоразмшоҳ муносабати бузилгач (бу турлича талқин қилинади), шоҳ томонидан унинг мамлакатдан чиқиб кетиш маслаҳати амр этилади: сўнгра Баҳонддин Валад жума кунни халққа ваъз ўқийди ва хайрлашади, уй ичи ва уч юз муриди билан туя карвони воситасида Балхдан Бағдодга йўналади. Маккага бориб, ҳаж қилади. Дамашқда бир оз муддат яшайди. (У замонларда Хоразмшоҳ мамлакати Ироққача чўзилган эди.)

Мавлоно Баҳонддин Валад ҳазрат шайх Нажмиддин Кубронинг машҳур муридларидан бири бўлгани Алишер Навоийнинг «Насоийм-ул муҳаббат» асарида таъкидланган. Жалолиддин Сеш сиҳида экан, Баҳонддин Валад Балхдан йўлга чиқиб, аввал Ҳижозга, кейин Шомга борди. Отасининг ортидан кетаётган Жалолиддинга қараб, шайх Муҳиддин Арабий: «Субҳон Оллоҳ! Бир баҳри муҳит (океан)нинг денгиз ортидан боришини қаранг-а!» дегани ривоят қилинади. (Фахриддин Фазлиддин Тулбентчи, «Турк буюклари ва турк қахрамонлари» китоби, Истанбул — 1967, 32- бет.) Улар Балхдан йўлга чиқиб, Нишопурдан утаётганларида, улуғ шайхлардан бири, машҳур шоир Фаридиддин Аттор билан кўришадилар. Аттор ёш Жалолиддинга ўзининг «Асрорнома» китобини тўхфа этади. Мавлоно Баҳонддин Валад Шом йўлидан бугунги Туркия ерларига ўтди, Арзинжонда, сўнгра Оқсеҳрда тухтади, мадрасаларда тўрт йилча дарс берди. Жалолиддин отасидан бутун илмларни урганди. Баҳонддин Валад сўнгра Лоранда (ҳозирги Қараман)га боради, у ернинг ҳокими Амир Муса унга атаб маҳсус мадраса қўрдиради ва уни мадрасанинг бош мударриси деб шарафлантиради.

Обиддин Пошонинг ёзишича, Жалолиддин Лоранда шаҳрида илмини камолга етказида, «ҳадди балуға эришиб, Ҳожа Шарафиддин Лоло Самарқандийнинг духтари покизаси Гавҳар-хотунни иқди никоҳи ил олти юз йигирма уч тарихинда биринчи маҳдуми султон Валад ҳазратлари дунёга келмушдир» («Таржима ва шарҳи «Маснавийи шариф», 6 жилдли, усмонличада, Истанбул — 1324; 1- жилд, 8- бет). Яна шу китобда ёзилишича, султон-ул уламо, Баҳонддин Валадни Турк султони Султон Алоиддин Кайқубод қўйиёга таклиф этиб, унга мактуб езади. Мавлоно йўлга отланганини унга айтишгач, султоннинг ўзи унга пешвоз чиқади, (1228 йил эди ўшанда) тантанали кутиб олади. Сўнгра султон-ул уламо ҳазратлари Қўнедаги Олтуно мадрасасида истиқомат қилади, дарс ва нашр ишлари билан машғул бўлади. Унинг ўқиган ваъзалари

бутун Салжук давлатида, хусусан, унинг бошкенти Қунёда шуҳрат топади, султон-ул уламонинг ваъзини эшитиш учун амирлар, ҳатто Салжуклар ҳукмдори Султон Алоиддин Қайқубоднинг ўзи ҳам муттасил келиб турарди. Қунёда масжид ва мадрасалар жуда кўп эди. Жалолиддин мана шундан илмий, руҳоний бир муҳитда маънавий тарбиясини янада ривожлантириб, камолга ета борди. Султон-ул уламо ҳижрий 628 санасида, раби-ул охирининг 18-ида, жума кунида (мелодий 1231, 6 феврал) вафот эттилар.

Мавлоно Жалолиддин отасининг ўрнига бош мударрис этиб сайланди, отасидан олган билим ва тажрибаларига суяниб, ваз ва фатво ишларини давом эттирди. Хазрат Баҳониддин Валад вафотидан бир йил утиб, унинг муридларидан бириси — Бурҳониддин Муҳаққиқ (муҳаққиқ — ҳақиқат изловчи, олим ва суфий бу инсоннинг тахаллуси) Гермиздан Қунёга келади, ёш Жалолиддиннинг отаси султон-ул уламодан олган ақлий ва нақлий билгиларини таъдирлаган ҳолда, унинг ҳис-туйғуга таянган бошқа бир ирфонга ҳам соҳиблигини таъкидлаб, Жалолиддинни уз муридлари сафига олади. Шайхнинг маслаҳати билан Мавлоно Румий 1233 йилда билимини янада такомил топтириш учун Ҳалабга жўнайди, урида бош мударрис вазифасида Бурҳониддинни қолдиради.

Ҳалаб бу даврда ислом оламининг катта маданий марказларидан бирига айланганди, Туркистон тарафлардан, муғуллар салтанати ғавғолиридан қочиб борган илму ирфон устунлари ҳам, узоқ Андалусиядан келган илм кишилари ҳам шу ерга тупланган эди. Бу ерда у тўрт йил қолади, сўфийликнинг буюк назаретчиларидан Муҳиддин Ибн ал-Арабий каби шахслар билан танишади. Шуҳратли Халавия мадрасасида таҳсил кўради. Тасаввуф ва фикҳда билимини камолга етқаради. 1240 йилда бошкент Қунёга қайтгач, уни саройда катта тантана билан қаршишлашади. Мавлоно Жалолиддин фикҳдан дарс беришга киришади.

1241 йилда Бурҳониддин Муҳаққиқ вафот этгач, Жалолиддин Румий яна бош мударрис вазифасини бажара бошлади. У ўқиган ваъзлар шуҳрати кенг таралди. Угли Султон Валаднинг ёзишига кура, «унинг гўзал овози оламни тутти, руҳларга ҳаёт берди». Муридлари ҳам кўпайиб борди. Бутун Салжук (ҳозирги Анатули) туркларини, атроф давлатлардаги мусулмонлар ҳам Мавлоно Жалолиддин доверугини эшитди ва унинг ваъзини тинглашга келувчилар сафи денгиз тўлқини каби доимийлик касб этди. Бу илоҳий, маънавий тулқин инсонлар оғзи — шуурида бирлик туйғусини яратди.

Аmmo Мавлоно Жалолиддин ҳаётида учутилмаас бир учрашув бўлдики, бу унинг ҳаётини тамоман сокинлик ўзанидан юлиб олиб, бошқа бир йўлга йўналтириб юборди. 1244 йилнинг 29 ноябрида Қунёга суфий Шамсиддин деган дарвини кириб келди. Уни Шамс, Табризий ҳам дейишади. У Табризда, савдогар оиласида туғилган бўлиб, ёшлигидан суфийлик, тасаввуф илми сирларини ўрганган, устозлари замонининг машҳур шайх-сўфийларидан эди. Илм олин, дунени кўриш учун, суфийлар билан кўришиш учун у доим саёҳат қиларди, ушунинг учунми, «Парранда» лақабини ҳам олганди. Соҳибдиллар унинг маънавий парвози кучли бўлганидан бундай аталган. Қунёда уз талабалари ва муридлари билан кучада бораётган Мавлоно у тилан учрашиб қолади. Шамс Табризий унга:

«Пайғамбар Муҳаммадми буюк ва ёки шайх Боязидми?» деган мазмунида савол беради. Мавлоно, табиийки, ҳазрат Пайғамбарини буюкроқдир, деган жавобни айтади. Дарвиш буни рад қилади ва фикрининг исботини сўзлайди... Шу буйича улар ҳамсуҳбат, дуст бўлиб қоладилар.

Шамсиддин Аҳмад Афлокийнинг «Маноқиб-ул орифян» (муаллиф Мавлононинг замондоши бўлган, бу китобни ҳижрий 718—мелодий 1318 да ёза бошлаган) асарида таъкидланишича, «семиҳ тамом (Шамс ва Мавлавий) дар ҳужран хилват... нишастандки, асло бирун ниомаданд...» (Доктор Носириддин Соҳибзамонийнинг Теҳронда 1972 йилда чиққан форсча «Хатти севвум» китоби, 20—21-б.). Демак, икки улуғ суфий олим уч ой ташқарига чиқмай суҳбатлашган. Шамсиддин Муҳаммад Табрзий ринд, жүшқин бир суфий, талқини гўзал, қувватли, феъли қатъий, айтганини бажартира оладиган устод бир инсон эди. Мавлоно бу дарвишга тасаввуфий маънода ошиқ бўлди, унинг суҳбатидан айрилолмай қолди. Шамс Табрзий Мавлоно Жалолиддин руҳини зоҳирий билгилар, тушунчалар доирасидан, зоҳирий ибодат дунёсидан узоқлаштириб, туйғу ва тушунча оламларининг кенг ва асрорли уфқларига парвоз эттирди; уни китобларнинг ташқарисидаги сирларни туймасққа, танимоққа, англамоққа сари етаклади, бир иймон ва ҳаяжон оламини йўллаб, само завқини тоттирди.

Мавлоно Жалолиддин энди бутунлай бошқа — руҳоний бир дунё ичида эди. Шамсиддин Табрзий билан дуст бўлгач, бутунлай тасаввуфга толди; шеърлар ёзди; турк-ислом тасаввуф адабиётидаги буюк бир шоир булоғининг кўзи ана шунда очилди. Мавлоно дарсни, муридларини, талабларини, бутун моддий дунёни унутди. Устодларининг бу ҳолидан жунбушга келган муридлар ҳеч бир чора тополмагач, Шамснинг ҳаётига таҳдид қилишгача бордилар. Шамс 1246 йил 11 мартда жонини таҳликадан қутқармоқ учун Қунёдан Шомга қараб қоча кетди.

Аммо Мавлоно Жалолиддин аввалгидай яшай олмасди. Муридлари курдиларки, устодлари бошқа бир оламда; у дарс утиш, ваъз ўқиш ҳолатида эмас. Афу тиладилар. Натижада Мавлононинг ўғли Султон Валад Шомга жўнаб, Шамсиддинни толиб келтирди. Аммо бу қайтиш кутилган натижани бермади: Қўнё муҳити бу икки малаксифат дустлигини, суҳбатларини, руҳоний йўлдошликларини ҳазм эта билмади. Муридлар такрор жунбушга миндилар, можаро шу билан тугадими, оромини бутунлай йўқотган Шамс Табрзий 1247 йилда кўринмасдан, билдирмасдан Қўнёдан ғойиб бўлди. Бошқа хабари келмади. Мавлоно Жалолиддин йиллар утиб бошқа суҳбатдошлар тонди, аммо Шамсдек буюк бир руҳдонга етиша олмади. Дўстдан — маънавий ўртоғидан айрилиш тўфайли Мавлоно жуда куп ғазаллар битди. Унинг фикрий олами таъсирида жүшқин тасаввуфий шеърлар ёзди. Улар жамланган девон «Девони Шамси Табрзий» дейилади, унда 54.000 байт шеър бор.

Мавлоно умрининг охиригача руҳоний билги билан инсонлар онгини ёритди. У муридларига, талабаларига тушунчаларни мусиқа ва рақс воситасида эгаллаш йўлини ўргатди. Мавлоно Жалолиддин замонидан бу кунларгача Туркияда мавлоноча рақс самоъ — бир усули ибодат каби давом этиб келмоқда.

Обиддин Пошонинг ёзишича, Мавлоно Румийнинг энг севимли муридларидан Ҳисомиддин Чалабий: «Устоз, Атторнинг «Мантиқ-ут тайр»и каби бир китоб ёзсангиз», дея унга кўпчилик фикрини илтимос қабилда етказадди. Мавлоно муридига бу фикр анча аввал ўзининг ҳам кўнглига келганини, ҳатто китобнинг бир қисми ёзилганини айтиди. Шундан сўнг Ҳисомиддин устозга ёзув ишларида ёрдам бериб, хизмат қилиб туради. Ниҳоят олти жилдди, 25.700 байтдан иборат «Маснавий»и шариф битилади. Бу китоб форс тилидаги Қуръон дея улуғланади...

Бу асар ҳақидаги сўзни шу ерда вақтинча узиб, нечун ўзи турк бўла туриб, онаси хоразмшоҳларга мансуб аслзода бир туркистонлик (шўро даврида Туркистон ва унинг асл эгалари бўлган турк миллати, маданиятига қарши сиёсат олиб борилиши оқибатида давр мажбурияти остида форс тилида ёзган ижодкорлар, мутафаккирлар, буюк шахсларнинг баъзилари ҳақсиз равишда миллий мансубияти нотўғри талқин қилинди. Жумладан, Мавлоно Жалолиддин ҳам «тожик»ка чиқарилди: 1975 йилда Душанбада босилган «Гулшани адаб»нинг биринчи жилдида «...зодгоҳи Жалолиддини Румий Ваҳши тожикон аст» деб ёздилар. Мантиқсизликни қаранг: нима, хоразмшоҳлар «тожик»миди?) турк Салжуқлар давлати бошкенти Қўнёда — бугунги Туркиянинг энг эски бободавлатида яшаб туриб, форс тилида ёзди? Тарихдан маълумки, арабларнинг эски Туркистон ерларига кириб келиши, эски туркларнинг давлатлари, динлари, ёзувлари нуқотилиши оқибатида бир неча юз йиллар давомида туркистонликлар халифалик империяси таъсири остида қолиб, илмий-фаний асарлари араб тилида, адабий, тарихий асарлари форс тилида ёздилар. Буни Туркистоннинг машҳур, буюк кишилари — дин илмида, масалан, Бурҳониддин Марғинонийни, бешта туркистонлик муҳаддис олимларимизни, фанда Фаробий, Беруний, Ибн Синоларни, араб тили грамматикасини ёзган Замаҳшарийни эслашимиз мумкин. Абу Мансур ас-Саъдийнинг «Йатимат-ад даҳр» китобида ижодлари ҳақида ҳикоя қилинган мннгдан ортиқ туркистонлик араб тилида ёзгани учун араб дейиляётгани йўқ-ку? Ёки бугунда — яъни, бугунгача — рус тилида ёзган қирғиз турки Чингиз Айтматов ёки қозоқ турки Ўлжас Сулаймонов «рус» дейиляётгани йўқ-ку?

Жалолиддин Румий аслида туркдир, хоразмликдир. У Балхда туғилган даврда бу шаҳар Хоразмшоҳлар мамлакати тупроқлари ичида эди; зотан бугунда Афғонистон тупроғида бўлган бу шаҳар эски замонлардан бери Туркистон ва Туроннинг ўнлаб машҳур шаҳарларидан бири саналиб келинган. Мавлононинг ижоди бугунги дунёда яшайётган уч юз миллионли барча турк дунёсиники ва 100 миллионлаб форс, дарий, афғон тилида сўзлашувчи миллатларники, жумладан, тожикларники ҳам. Турт юз миллион халққа тегишли бир сойликни беш-олти миллионли бир халқнинг айрим вақиллари «бу бизники» деган билан уларники бўлиб қолмайди, ҳақсиз, мантиқсиз ҳаракат низо ва гулгула туғдирадди холос. Ҳолбуки, гап буюк бир шахсиятлар устида, улар яратган, инсониятга нифо ва мерос каби қолдирган маънавий, руҳоний неъматлар ичида кетяпти. Демак, ники дунё яхшилиги йўлидаги неъматга биз ҳам муносабат улароқ яхшилик билан муносабатда бўлайлик, ўрганилайлик, амал қилайлик.

«Маснавий»и шариф қўйидаги маснавий билан бошланади:

Бишнава аз най чун ҳикоят меқунад,
Аз жудоиқо шикоят меқунад.

Бу байти шариф жуда машҳур бўлиб, таржималари ҳам, шарҳлари ҳам кўп. Масалан, наманганлик улуғ тасаввуф шоири Бобораҳим Машраб Мавлоно Жалололдиннинг «Маснавий»идан таъсирланиб битган «Мабдан нур» асарида:

Англағил, най не ҳикоятлар қилур,
Қим жудолиғдин шикоятлар қилур,—

дея таржимасини келтиради. «Найнома»нинг бу сатрларини замондош шоиримиз Жамол Камол эса:

Тингла, най андоқ ҳикоятлар қилур,
Айрилиқлардан шикоятлар қилур,—

тарзида бир неча йил аввал таржима қилган эди.

Мавлоно Румий бу асарни 55—56 ёшда бошлаб, 68 ёшда битирган. Қитоб ҳижрий 662 санада ёзила бошлангани Обиддин Пошонинг юқорида айтганимиз асарининг биринчи жилдида (11-бет) асослаб берилган.

Бундан ташқари, шоирнинг «Фиҳ—мофиҳ», «Макотиб», «Ма-жолиси саъба» каби асарлари ҳам бор.

Жалололдин Румий умрининг сунгигача диний вазифа ва ижод билан машғул булди. Мавлавия мактабига асос солди (мавлавия асосан унинг ўгли Султон Валад етакчилигида шаклланганини олимлар таъкидлашади). Унинг вафоти тарихи 1273 йилнинг 12 декабри; «Ҳазрат Жалололдин Румийнинг руҳи пурфутуҳлари ҳижратнинг 672 санаси жумодил-охирасининг бешинчи куни оқшома яқин дорулнаима парвоз айламишдир» деб ёзади Обиддин Ношо (12-бет).

Мавлоно Жалололдин турбаси ўша даврлардан бугунгача Қунё шаҳрининг энг биринчи, муътабар зиёратгоҳи саналади. Турбада улуғ султонлар, шайхларнинг ҳам, Мавлонога оила жиҳатдан боғлиқ кишиларнинг ҳам ҳашаматли қабрлари бор. Турба ёнида Мавлононинг музейи бўлиб, унда шоирнинг асарлари, унга боғлиқ ашёлар, бутун турк дунёсида етишган тасаввуф шоирларининг асарлари қўлёмалари мавжуд. Турба зиёратчиларининг сафи узилмаиди. Дунё носаролари ва мусулмонлари Туркиянинг Салжук шаҳри яқинида Булбултоғдаги ҳазрат Исо пайғамбарнинг онаси Биби Марям мақбари зиёратига оқиб борганлари каби Қунёга ҳам тишимсиз сафар қилишади. Туркиянинг барча еридан, дунёдан келган сайёҳлар Мавлонони зиёрат қилиб, улкан мармар қабртошнинг зиналарига қўлларини, пешоналарини, юзларини суриб, тавоф этишади; тик турганча узоқ-узоқ дуо қилишади. (Зиёратчилар маълум тартиб, одатга риоя этишлари шарт, жумладан, гайримуслим, бош кийимсиз ва тиззасидан пасти яланғоч аёлларга, ҳатто «шорт»или эркакларга ҳам «юбка», кичик бир рўмол берилади ва улар ҳам

барча билан бирга, иттизом-ла ҳаракат қилишади — бу ҳолни Қўнён-ли булғанимда кўрган эдим — Т. Қ.)

Носириддин Сохибзамонийнинг Теҳронда чиққан «Хатти севвум» китобида аптилишича, Мавлоно ҳақида ёзилган энг эски асарлар қуйидагилардир: 1. Унинг угли Баҳоддин Султон Валад (1224—1312)нинг «Маснавийи Валад» ёки «Валадинома»си; Теҳрон хижрий 1315 й. нашри бор. 2. Шамсиддин Аҳмад Афлокий (шоирнинг замондоши)нинг «Мапоқиб-ул орифин» асари; 1959 йилда Анқарада таржимаси чиққан. 3. Фаридун бини Аҳмад Сипоҳсолорнинг «Рисолаи дав ахvoli Мавлоно» асари (ҳижрий 719—729, мелодий 1319—1328 да битилган), Теҳрон, 1325 (ҳижрий) нашри бор.

Ўзбек тилида русчадан Жамол Камол таржима қилган Радий Фишнинг «Жалолиддин Румий» китоби мавжуд. Ўзбек ўқувчилари Мавлоно Румий асарларини ҳозиргача асосан русчада ўқиб келдилар, мана, энди буюк мутафаккир шоирнинг «Маснавийи»и шарифдан парчалар ва бир қатор русоиилари илк бор китоб ҳолида нашр этилмоқда. Атоқли шоиримиз Жамол Камол шеърларни форсчадан таржима қилган, аслидаги мазмун, ишора, санъатлар таржимада ҳам аён куришиб турибди.

Маълумки, «Маснавийи»и шариф форс тилидаги адабиётга жуда катта таъсир курсатган. Шиблий Нуъмонийнинг таъкидлашича, бу асар шухрати буйича Фирдавсийнинг «Шохнома»си, Саъдийнинг «Ғулистон»и, Ҳофиз Шерозийнинг «Девон»и билан бир қаторда туради. (Руми, «Газели. Притчи». Душанбе, «Адиб», 1988, стр. 23). Расул Ҳодизоданинг шу китоб сўзбошисида айтилишича, шоирнинг лирикаси, газалларидаги мавзудан Ҳофиз, Жомил, Бедил каби шухратли шарқ шоирлари ҳам таъсирланган.

Туркистон фахри, орифлар султони, улуг бобомиз Аҳмад Ясавий ҳикматлари туркларга Қуръони Қарим ва ҳадиси шариф маъноларини содда туркчада баён қилиб берилгани учун туққиз юз йилдирки, нафақат Туркистон туркларига, балки, бутун дунё туркларига ҳам севимли бўлиб келмоқда. Менимча, Мавлоно Румийнинг «Маснавийи»и шарифи худди ана шу вазифани ўтагани учун ҳам форс тили ва турк тили халқларнинг маънавий дарсхонаси дея улуғланмоқда. Абул Аъло ал-Мааррийнинг «Ал-лузумийят»и инсон қалбининг табиати сирлари ҳақидаги китоб сана-либ, асримизнинг йигирманчи йилларигача бутун турк дунёсидаги мадрасаларда дарслик сифатида ўқитилган эса, Мавлоно Румийнинг «Маснавийи»си инсон руҳоний ҳаётининг, уткинчи ва абадий ҳаётининг дарслиги сифатида бутун шарқ, мусулмон дунёсида доимо ўқилган. Оврунода ҳам, олмонлар ичида ҳам Мавлонони Аристотел ва Платон каби руҳшунос олимлар, даҳолар қаторида ихлос билан ўрганишгани маълум. (Машҳур олмон руҳшунос олими Гегель ўз илмий қарашларига Румий фалсафасини асос қилиб олганини эсланг.)

Обиддин Пошонинг «Таржима ва шарҳ «Маснавийи»и шариф» асарининг биринчи жилдида берилган «Ихторот» (эслатишлар)да таъкидлашишича, ўқувчи «Маснавийи»даги ҳикоянинг суратига эмас, тавбага, мақсадга диққат қилиши керак (13-бет). Эслатишлардан кўнгра «соҳиби «Маснавийи» Жалолиддин Румий қаддэса сирраҳу иломиий ҳазратларининг арабий ибора ёздиқлари дебоза»нинг

туркча таржимасида шундай дейлади: бу китоб дин асосларининг асосларидир ва Оллоҳнинг зиёда порловчи шаръий ва яна Оллоҳнинг зиёда зоҳир бўлган ҳужжату бурҳонидир; Тангри нурининг мисли ва сифоти ичкарасида чироғ бўлган қандил каби атрофни нурлантиради, ёритади ва у тонглارнинг нуридан зиёда нурлидир... бу китоб куксларнинг шифоси... ва Қуръони азим-уш-шоннинг кашшофи ва ризқларнинг кенглиги, мўллиги ва ахлоқнинг яхшилигидир (10—15-бетлардан қисқартириб олинди — Т. Қ.).

Нечун эслатишларда ҳикоядаги ташқи кўринишга, айтилаётган ганнинг ташқи — шундоққина кўрииб турган биринчи маъносига эмас, ундан чиқадиган маъно не, мақсад не — бунга кунгил кузини қаратиш керак, дейилди? «Маснавий»и шарифнинг шарҳлари шунга жавоб тарзида битилган. Масалан, асарнинг биринчи байтига йигирма бир бет (қараиғ: Обиддин Пошонинг юқоридаги асари, 17—37-бетлар) шарҳ берилганки, шу шарҳнинг айрим уринларини келтирсак, масала ойдинлашади, деб ўйлайман.

«Бишнава аз най чун ҳикоят меқунанд. Аз жудонхо шикоят мекунад» байти шарифининг сузма-суз таржимаси бу: эшит, най қандай ҳикоятларни айтмоқда; фироқлардан шикоят қилмоқда.

Бу ерда найдан мақсад — ориф ва оқил бўлган инсон, чунки унинг оғзидан доимо ошиқона ва лазиз ва маъноли сўзлар чиқади (бу ўринда «эшит» сўзига диққат қилмоқ лозим — Т. Қ.). Иккинчи мисрадаги «жудоликлардан шикоят айлар» дея буюрилши — орифнинг жаҳон руҳониядан айрилиб, бу дунёга келиши ва хаёлот оламига гирифторлиги туфайли шикоят этишидир. «Маснавий»и шарифнинг илк байтини Жалолиддин Румий қаддаса сирраҳул исломий ҳазратлари «эшит» амри билан бошлаганларида (форсчада «бишнава»; арабчадаги самоъ, симоъ сўзининг биринчи маъноси — эшит, иккинчи маъноси — хониш, куйлаш, учинчи маъноси — руҳоний завқу шавққа берилиш, важд ҳолати, дарвишларнинг зикр тушаётгандаги важд ҳолати; яна мавлавийона «рақси самоъ»га ҳам ишора бор — Т. Қ.) ва бу «эшит» амрининг найнинг садоси билан боғлиқлиги, яъни руҳоний ҳодисани эшитиб-англашга даъватида алоҳида бир мақсад бор.

Бошланғичда най, кесилмасидан олдин, қамишликда бўлган ҳолатида, ҳар доим нашъу намо ва тоза ҳаёт ичида эди. Кесилиши биланоқ қуриди. Ориф инсоннинг руҳи ҳам шунга ўхшаб бошланғичда олами арвоҳда ниҳоясиз бир гўзал маънавийат ичида эди, гаддор ва хашук (ҳароми) дунёга келди дегунча тиниқ сувдай шаффоф руҳлар оламидан маҳрум бўлди ва сувсиз қолгандай қуриди — бу биринчидан. Иккинчидан, найдан ошиқона садолар чиқади. Ориф бўлиб етишган инсондан ҳам ошиқона ва орифона сўзларни эшитасиз. Учинчидан, найнинг садоси мастимаиннинг ичкини зиёда этгани каби орифнинг айтган сўзлари ҳам кўнгилларни ёритади, яъни руҳлар оламидан сўзланган сўз, билги кўнгилни равшан қилади. Туртинчидан, найнинг овози ва садосидан бир ҳикоя, бир можарои ишқ ҳис этилади. Орифнинг сўзидан ҳам кўпинча ҳақикий ошиқлар (ошиқи ҳақлар)нинг аҳволи олиялари ва олами лоҳут (илоҳий, руҳлар дунёси)нинг асрори улвияси эшитилади. Бешинчидан, найнинг сағъати, ҳунари ташқи қисмидан эмас, балки ичиндандир, ботиқийдир. Орифнинг ҳам камолоти ташқидан эмас (унинг камолоти ҳам овоз кўринмагандай кўринмай-

ди), балки инчадир, ботиндир. Олтинчидан, найнинг қомати тўғридир. Оғ иши, ўч ҳолати тўғридир, руҳи тўғрилиқдадир ва хулқи қаримдир. Ёттинчидан, най камшлиқдан кесилиб, яшноқ, тиниқ ҳаётдан айрилгани учун ғарибдир. Олами арвоҳдан айрилган ориф ҳам бу моддий дунёда ғарибдир. Саккизинчидан, найнинг ичи ҳар нарсадан холидир, фақат у дам урувчига, нафасга (нафх дейилади; Мавлоно Жалолиддин бир шеърда «Дидан омад жунбуши он ихтиёр, Ҳамчу нафҳе з-оташ ангезад шарор» дейди — Т. Қ.) боғлиқ ва нафас туфанли садо беради, нафас туфайли найлигини намоён эта олади. Ориф ҳам ҳар хил гулу ғашдан холидир, қалби муҳаббат ва ишқи раббония билан орастадир. Тўққизинчидан, най уз-узидан ошиқона овоз чиқара билмас, у устод бир дамчи, нафас берувчи (нафих)нинг ҳавосига муҳтождир. Ориф ҳам муттасилсилан, доиму ҳар дам ворис бўла келгани бир нафихи фаёз ила дамсоздир.

Зотан «Маснавий»и шарифда ана шу хислатлар билан боғлиқ ҳолда ҳикмати руҳониятдан баҳс этилади. Бу ҳол илк байти шарифнинг шарҳидан ҳам аён кўринади.

Агарда эътиқод ва удуми эътиқодга диққат-ла боқилса, инсонлар уч турли кўринади. Биринчи турдаги одамлар ҳар нарсанин, ҳар тирикликнинг, махлуқнинг яратувчиси ва муҳофазачиси жаноби вожиб-ул вужуд эканига, (яъни, борики махлуқлар — халқ қилинганлар, яратилганларни холиқ — тангри таоло вужудга келтирганига), руҳнинг борлигига ва мангулигига, ўлгандан кейин ҳам инсон учун жазо ва ё мукофот берилиши муқаррар эканига қамоли билан иймон келтирурлар. Улар бу иймон туфайли ва Оллоҳ таолога ибодат ва машруъ ишлар билан дунёда донм бахтли яшарлар.

Иккинчи турга мансуб мункирларнинг ўйлашича эса, инсоннинг руҳи булмайди, у ёлғиз жисмдан иборат бир ҳайвондир, ўлгандан кейин ўзи ҳам, у учун ҳамма нарса ҳам тамоман тугайди. Бу тоифа кишилари руҳониятни, охиратни, алвоҳияту тақдирни инкор этишлари билан бирга ўзлари каби аҳмоқ бўлиб етилганларга ҳам жуда катта зарар қиладилар, жамиятда жаҳолатни оширадилар. Агар улардан бу борлиқ ва оламнинг турмуши хусусида сўралса, улар бу мавзунини осонгина табиатга боғлаб қўя қоладилар. Бундайлар жаҳолати етук, руҳониятдан, ақлу идрокдан маҳрум, зарралардан таркиб топган жисмлардир. Булар оламдаги фавқулодда ва мунтазам ҳаракатни нечук англисинлар? Оламлардаги буюк бир интизом, тартиб, донийм ҳаракат бутун оламларнинг эгаси булган Тангри таолонинг амри билан эмасми ахир?! Ёки мункирларнинг фикри каби табиат воситаси билан ва ёҳуд тасодиф туфайлими ҳосил бўлди? Яхши фикр юритилса, албатта англашиладики, оламда қурилган, туюлган бу ҳайратбахш интизому тартибу ҳаракату ҳаётни тушунтириш учун «табиат, тасодиф» деган сузлар ожиз ва маъносиз булиб қолади. Чунки жумла кимёгарлар ва ҳуқомо (физиклар ва бошқалар)нинг фақат моддага боғланган, жаҳолатли тушунчалари ва тушунтиришларини тескари ўлароқ, бу ер куррасидаги, бу самовиятдаги ҳаракатланиб турган жисмлар аслида ҳаракатсиз эди, ҳаракатсиз бир зарралардан таркиб топган эди.

Қуз унгимиздаги тупроқ, тош ва бошқа нарсалар, агар бошқа биров тегмаса, бирор ҳодиса туртки бермаса, ўз-ўзинча ҳаракат

қилолмайди. Инсоннинг бадани Оллоҳ томонидан мумтоз бир механизм каби яратилган, фақат шундайин бир мукамал таркиботдан иборат инсон жасми жон булмаса, ҳаракатга қодир эмас. У фақат ҳаётда эҳшида ҳаракатдадир, бу ҳаракат эса ёлғиз руҳ воситаси биландир. Руҳ кетиши билан тан тинади (шу ўринда тинмоқ сўзига, унинг узатига боқинг: руҳ — арабча, жон — форсча, тин — эски туркчадир — Т. Қ.), ҳаётдан тўхтайдди, бадан таркиби парчаланиб, зарраланиб, тамошаклини йўқотади.

Нарсалар, моддалар, заррот ўз-ўзинча ҳаракатсиздир, бир ҳаракат берувчисиз жонидан қимирлаши қатъиян маҳолдир.

Дунёдаги қуввани жозибани, ёруглики, ҳаракатни, қоронгликини, йиғирма турт соатда бир бор ва бир йилда бир бор айланадиган буюк самовий жисмларни бу қадар тартиб ва интизомла яратган, бундайин оламий, оламлараро мухтазам тартибу интизомни тутиб турувчи ким? Табиатми? Табиатнинг ўзи нима? Анқо каби бир ҳайвонми? У қандан қилиб оламий буюк тартибдаги ҳаракатни ярата, бошқара, муҳофаза эта олади? Табиат — тупроқ, тўш, сув, денгиз, ҳаво, шамол, бурон, ёгин ва бошқаларнинг жамъи эмасми? Демак, у ҳолда, табиат ақлсиз, идроксиз бир жисмдир, жисмлар мажмуидир. Зеро, ақл-идроксиз бир жисм ақл-идрокли бир махлуқни вужудга келтиролмайди. Табиат атаганимиз бу жисмлар, ҳодисалар умумий бир қувват эмас; аксинча, айри-айри, хусусий бир борлиқлардир. Табиат — мавжудот ва мавжудотда кўринган ҳолатнинг оти холос, яна таъкидлаётганимизки, бир қувваин ақлий ва фаолий эмасдир.

Энди руҳнинг бақоси масаласига келайлик. Инсонни оқил, инсонни одил қадар қайси махлуқ борки, жаноби вожиб-ул вужуҳ ва ибодат ва муҳаббат қилсин? (Бундан ташқари, инсон тавба ҳам қилади, Низомий Ганжавий айтганидек, одам гуноҳга ботиб, Оллоҳга тавба қилмаса, ким тавба қиларди — Т. Қ.) Афсуски, бу ҳаётда кўрилишича, атрофимизда яшаётган одамлар ичида жаноби Ҳаққа муте ва ишқи мустақим бўлганларнинг купчилиги фақир ва изтиробдадирлар ва аксаран улар у муҳтожлик ва изтиробот ичида тарки ҳаёт этарлар. Аксинча, мункирлар ва мутақаббирлар ортиқча молу мулкка эга ҳолда роҳатда яшарлар. Нега бундай?

Қалбан ва ақлан қабул қилинмаяжак бу ҳолга теранроқ боқмоқ лозим. Инсон идроки туя олмаган, ҳали-ҳануз чегараларнинг онгига сиғдирилмаган буюк дунёларни бу қадар азим тартиб ва интизом билан яратган ва муҳофаза этган раҳмли Оллоҳ мункирларини ва итоатсизларни бундай роҳат-фароғат ичида ва узига итоатли, муҳаббатли муҳтожларни камбағаллик ва изтироб исқан-жасида қолдириб, қандай қилиб охири маҳв ва тор-мор этсин? Нечун унга бошқа оламда мукофоту эҳсон буёрмасин? Сабр этиш керак. Бундай юзаки ўйлаш, бу номаъқул фикрни қабул этмак жаноби Ҳолиқни инкор айламакдир, бу фақат жинни ё аҳмоқ, бир оддий жоҳил одамнинг вужудига хос ўйлашдир. Бу масалада инсонни жисмоний ва руҳоний борлиқ дея қарамоқ, унинг уткинчи ва мангу ҳаёти мавжудлиги нуқтан назаридан фикр юритмоқ керак. Обиддин Пошо «Хусусан, руҳи руҳония руҳи маънавийнинг осори, ҳар важҳ-ла файзбахш ва дунё-да даҳи руҳонийдир» дея таъкидлайди.

Демак, маънавий руҳ муҳимдир, у ақл, нутқ, ишқ билан инсонни бошқа ҳайвонотдан айрар ва мумтоз айлар; мункирларнинг

жоҳилона иддаоси эса маълумдир, уларнинг дейишича, инсонда кўринган файз бошдаги асаб ва шу каби аъзоларнинг илтизоми, фаоллияти натижасидир. Тугри, инсондаги асаб, бошқа аъзолари фавақулдда бир мукамал механизмдир, фақат бу механизм инсон руҳи каби азим ва мукаррам бир кайфияти маънавиятнинг мукаррар бўлиши учун оламларнинг, фалакларнинг механизмларини бор айлаган ва ижод этган жаноби вожиб-ул вужуд тарафидан яратилгандир.

Ҳар бир димоғ, қалб тобе бўладиган руҳга мос, мутаносиб тарзда яратилди; жон ҳам эгасининг аҳамиятига курадир, у ҳам соҳибига муносабатан иншо этилмишдир. Худди одам каби асаби, аъзойи бадани ҳам мукамал ва мунтазам ҳолида руҳнинг исботи учун яратилган ва бу исботнинг узи етарлидир. Тангрининг ҳикмати билан вужудга келган бадан, агарда бутун оламларни яратган Оллоҳнинг қудрати булмасайди, табиат ё тасодиф дейилган ҳазлий бир нарсалар воситаси билан ҳеч вақт бундайни комил шаклда вужуд булмаслиги мункирларнинг жаҳолати қадар аён ва кун каби равшандир.

Бадан-ку илоҳий ҳикмат-ла бу қадар мумтоз бир механизм каби яралибди, у ҳолда бадан нечун жонсиз, руҳсиз ҳам дунёда яшайолмас, деган савол туғилиши мумкин ва бунинг жавоби бор. Аслида, бизга туюлганидай жисм комил даражада эмас, бадан аслида нуқсонли ва нотаом ҳалқ этилгандир, у руҳнинг вазифасини бажаролмайди. Яъни бадан руҳга муҳтож тарзда яратилган. Агарда инсон тани руҳга эҳтиёжсиз яратилсайди, у ҳолда руҳнинг вазифаси қолмас эди, шу учун ҳам бадан руҳга муҳтож шаклда бор қилинган. Айни шу учун ҳам руҳ баданда устод каби мавқе тутайди. Дунёда руҳ каби куч-қувватга, қобилиятга эга бошқа бир устод йўқ.

Агарда инсон фақат бадандан иборат бўлсайди, (баъзиларнинг тушунчасига кура, бадан 4—5 йилда бир тадриж ва тараққийини бошдан кечиради, у ҳолда инсон айни уша 4—5 йилда) узини унутарди, исмини ўзгартирарди, бошқа бир инсон бўлиб қоларди.

Зеро инсонни инсон этган бадан эмас, руҳдир. Бир дамда келган улим баданини янашдан тухтатади, жасадга айлантиради, бадан ўзлигини, шахсиятини йўқотади. Бадан фонийдир, ўткинчи, ўзгарувчи, маъв бўлувчи шаклида яратилгандир. Аммо руҳи инсония боқийдир, улимсиздир, шахсиятини йўқотмасдир — руҳ бундай яратилган. Руҳнинг бақоси, охиратда давоми аён ҳақиқатдир. Буни тушулмаган одам қусурини ўз фаросатидан ва билгисизлигидан излагани тугридир.

Мункирлар руҳни куринмаслиги учун ҳам инкор этиб, уни йўқ бир нарса ҳасб қиладилар. Улар фақат моддий, кўзга кўринадиган дунёни таниганлари ва руҳни англамаганлари, руҳониятдан беҳабарликлари туфайли кунгил кўзлари йўқдир, шу сабабли руҳоний оламнинг борлигини англай билмайдилар. Улар кўрганларига ишонмадилар, кўрмаганларини инкор этадилар. Аммо бу инсолга диққат қилайлик: буюқ бир қўмондон қўл остидаги аскар унинг буюргани тугри йўлдан бориб зафар қозонади, ҳолбуки, қўмондоннинг узини курмайди.

Йна руҳониятга эътироз қилгувчилар дерки, не учун, агарда руҳоният ва адолат бўлса, золимлар ва ёмонларга қаҳри илоҳини мавжуд бу дунёда жазо берилмайди? Бу саволнинг жавоби бу: нечун жазо берилмасин? Аксинча, золимларнинг, ёмонларнинг юзда тўқсонини ва балки ундан-да кўпроғини турли жазо ва мазаллатларга гирифтордирлар; улар жазо ва жафодан икки дунёда қутулолмастар. Агарда золимлар ва ёмонлар бу дунёда жазо кўрмастган экан, билингки, энг бахтсиз золимлар ва ёмонлар улардир. Айнул ҳикмат (ҳикмат кўзи) билан қаралса, англашладикки, бу дунёда жазосини курмаган золимларнинг, ёмонларнинг гуноҳи, золимлигу ёмонликлари тобора ортиб бораверади — жазо у дунёда олинмади. Уларнинг бу дунёда яшаш муддатлари эса, вафотларидан кейин келажак миллионларча замонлар олдида ҳадданбила оздир. Золимлар бу дунёда бир он жазосиз қолсалар, уқбода куражаи мутлақо узун азобу уқубатдан қутқарилмаслар.

Ана энди уйланг, бундан-да оғир жазо бўларми?

Золимлар ва ёмонларга нечун тезда жазо берилмайди, деган саволнинг жавоби будир: биринчидан, зулмчиларга муддат имкони бериларки, улар ўзларини тўғриласинлар (тўғриламасалар, жазолари кўпайиб бораверади). Иккинчидан, тезликда, дарҳол ҳукм беришда хайру яхшилик йўқдир.

Демакки, мункирларнинг ва жоҳилларнинг руҳнинг борлиғига, бақосига зид хаёллари буш нарсадир. Ахир кўрлар қуёш ва нурдан не фойда олурлар ва қай тўғри йўлни кура билурлар?

Шунинг учун ҳам бу ёмон, золим нега жазосини тортмаяпти, дея вакил қилинмаган ишга аралашмаслик керак, чунки жазо удумида азим жазо бордир ва жазолантириш одатида ўзига хос хуфия сир ҳам мавжуд.

Буюк файласуф Афлотуннинг фикрига кўра, кўз ва кўз қорачуғи жуда кичик, аммо катта дунёни ўзига сиғдира, кўра олади. Қодир Тангрининг қудрати ва олиҳий санъати-ла кўз бу шаклда яратилди. Кўз қуёшга, нурга муҳтож тарзда ижод этилди. Табиат ва тасодиф масаласига келсак, кураминики, бирор жисм ёки ҳодиса кўз каби азёни бундайини санъат ва қудрат воситасисиз этилтира билмас. Руҳнинг қуввати, руҳнинг бақоси будир.

Тангрига иймонни борлар, руҳнинг бақосига ишонувчилар, моддий дунёнинг ўткинчи ва ўзгарувчиллигига, ҳар ишнинг жазосини ё мукофоти борлиғига ишонувчилар, Қуръонни Қаримнинг ояти карималарини ўқиб олишни истовчилар, хусусан, «Қуръоннинг маънавий» дейиладиган шухратли «Маснавий»ни шариф каби маънавий ва руҳоний бир китобни доимо диққат билан, юқорида айтилган нуқтанга назар билан мутлолаа этмоқлари керак.

Обиддин Пошонинг олти жилдди «Таржима ва шарҳ «Маснавий»ни шариф» китобининг ҳар жилди бошварағига Мавлоно Жомийнинг Жалолиддин Румий ҳақидаги машҳур қитъаси берилганки, унда, жумладан шу сатрлар бор:

...Мап чу гўям васфи он олижаноб, 17
Иист пайгамбар вале дорад китоб.

Демакки, Мавлоно Жалолиддин Румий пайгамбар бўлмаса-да, муқаддас бир китоби бордир. Бу китобни ўқишга киришишдан аввал руҳоний, маърифий ҳозирлигимиз бўлиши лозим. Шундагина

бу китобдан наф оламиз, ўзгаларга ҳам наф келтирамиз. Инсон аввало руҳоний экан, демак, миллатимиз бирлиги, ватанимиз тараққийси учун инсонларимиздаги руҳоний бирлик шартдир. Руҳоний бирликни Мавлоно Жалолиддиннинг «Маснавий» китобига ўхшаш шарофатли китоблар воситасида ҳосил этилади. Бобораҳим Машрабнинг бу китобдан таъсирланиб ёзган «Мабдаи нур»ида шундай гап бор:

Бор эди бир сўфийи табъи харий,
Ўзи қаллоб эрди марди заргарий.
...Ботаанни қилур эрди ҳам сужуд,
Зоҳири муъмин эди, ботин жуҳуд.

Бугунги дунёмизда бу каби мунофиқлар, ташқи кўриниши, сифати, мавқеи аълою ичи бало кимсалар борлигидан ҳам биз бундайин руҳоний тарбия ўчоғи бўлган асарларга эҳтиёжлимиз: кўз қуёш нурига, бадан руҳга муҳтож бўлгани каби.

ТОҶИР ҚАҲҲОР
14.09.1993

МУЎДАРИЖА

Ривоятлар	3
Най таронаси	3
Подшо ва канизак ҳақида ривоят	6
Баққол ва унинг тўтиси ҳақида ҳикоят	12
Халифа ва Лайли ҳақида ривоят	14
Худҳуд ва Сулаймон ҳақида ривоят	16
Азроилдан қочиб қутулмоқчи бўлган нодон ҳақида ривоят	18
Уч йуловчи ҳақида ривоят	20
Эшак ва дарвешлар	21
Рубоийлар	26
Руҳоният шоири. Сўнгсўз. Тоҳир Қаҳҳор	35

Фафур Гулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти

Адабий-бадиий нашр

Жалолiddин Румий

УЧМОҚҚА ҚАНОТ ЙУҚ ВАЛЕ УЧГАЙМАН

Ривоятлар ва рубоийлар

Муҳаррир *Т. Қаҳҳор*

Рассом *М. Карпузас*

Расмлар муҳаррири *А. Қива*

Техн. муҳаррир *Т. Смирнова*

Мусахҳиҳ *Ш. Собирова*

ИБ № 5216

Босмаҳонага 01.02.94 да берилди. Босишга 16.05.94 да руҳсат этилди. Бичими 84×108¹/₃₂. 2-нав босмаҳона қоғози. Адабий гарнитур. Юқори босма. 2,52 шартли босма тобоқ. 2,2 нашр босма тобоғи. Жами 10 000 нусха. 1214 буюртма. Баҳоси шартнома асосида. 9—94-рақамли шартнома.

Фафур Гулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 700129, Тошкент, Навоий кўчаси, 30.

Ўзбекистон Республикаси Давлат матбуот қўмитасининг 1-босмаҳонасида босилди. 700002, Тошкент, Сағбон кўчаси, 1-бек кўча, 2-уй.